

1
67
C
395

M
89.986
.....
USZK

67 C 395

51.
67. v.
✓

SZELLEMISSÉG ÉS NEMZETI SZELLEM

DR. DOMANOVSKY SÁNDOR

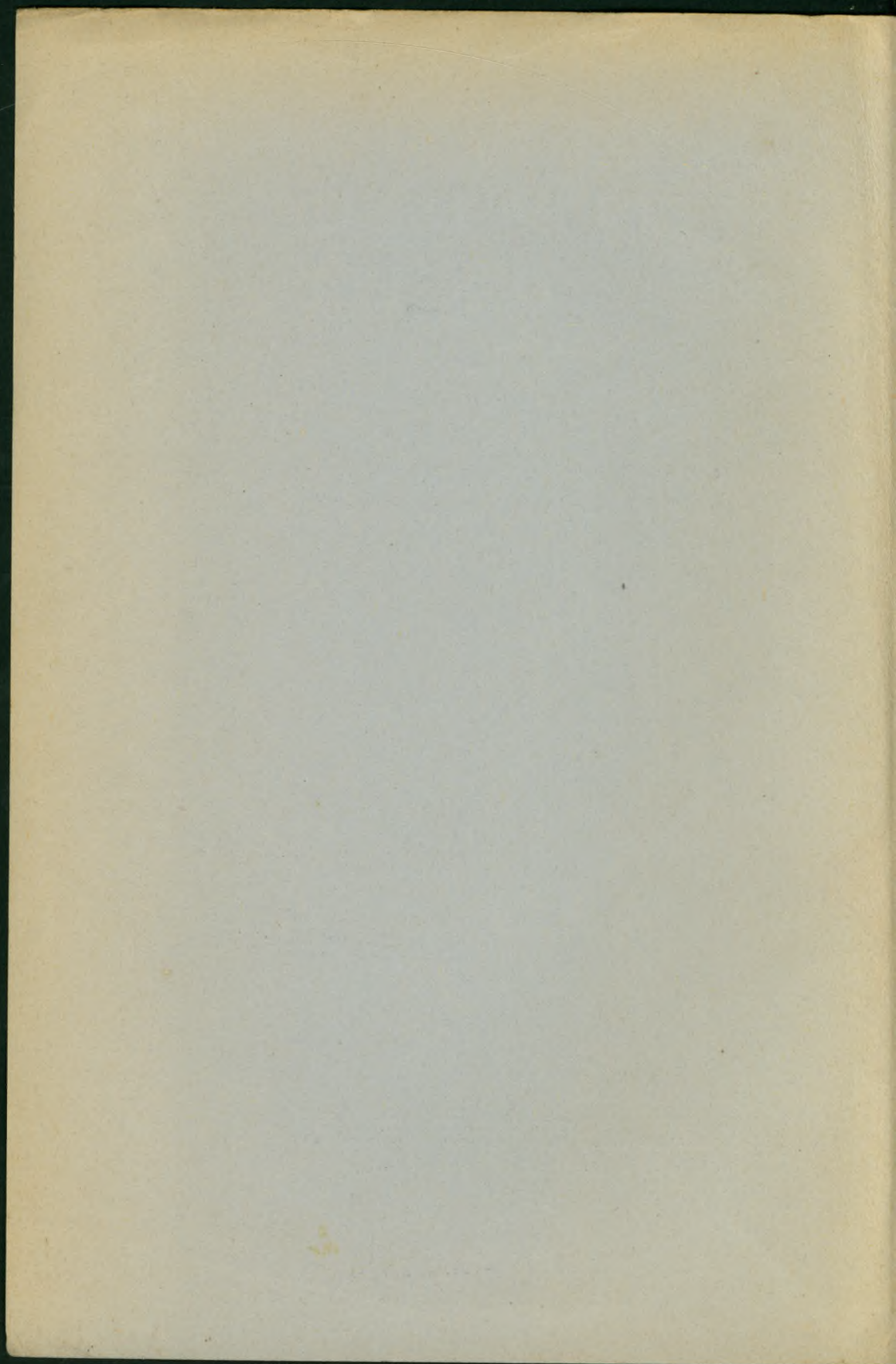
AZ 1939/1940. TANÉVET MEGNYITÓ RECTORI SZÉKFOGLALÓ BESZÉDE

BUDAPEST, 1939

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

A M. KIR. KÖNYVTÁRI
SZÁMELZÉSI-ÉRTÉKELŐ
KÖNYVTÁRA

1670 395 67. cs.

SZELLEMISSÉG ÉS NEMZETI SZELLEM

DR. DOMANOVSKY SÁNDOR

AZ 1939/1940. TANÉVET MEGNYITÓ RECTORI SZÉKFOGLALÓ BESZÉDE

A Központi Statisztikai Hivatal
könyvtárának állományából lelték
... könyv-
tárnak átengedett sajtótermék.

BUDAPEST, 1939

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

A N. KIR. KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
KÖNYVTÁRA

M. KIR. KÖZP. STATISZTIKAI HIV.
KÖNYVTÁRA.

19 40 évi _____ napló 2866 szám

vétel - csere - ajándék - köteles pl.

Egyetemi ny. tól.

M 89. 986

Magnifice Domine Rektor!

Mély megilletődéssel veszem át Magnificentiától egyetemünk rektori tisztének jelvényeit, azzal az erős akarattal és azzal a bizakodó reménnyel, hogy azokat utódomnak csorbítatlan, el nem halványult fényükben fogom átadhatni.

A Mindenható után elsősorban az Alma Mater iránti hálámnak kell kifejezést adnom, hogy megadatott nekem elérnem ezt a fényes tisztséget. A megtiszteltetést, amely ezzel ért, életem és munkám legnagyobb elismerésének tekintem.

Különösen örülök annak, hogy a rektori jelvényeket és a velük járó ügykört Magnificentiád kezéből vehetem át, a nagy tudóséból, a kiváló emberéből, az ifjúság melegszívű barátjából és nem utolsósorban az erős nemzeti meggyőződésű vezérférfiúből, aki egy szerencsés, nagy eseményekben gazdag év megrázó hullámozásain ritka bölcseséggel vezette át egyetemünk hajóját és elsőnek üdvözölhette a Pázmány Péter egyetemre visszatérő elszakított véreinket. Erdemeinek méltatása a jövő feladata, de legyen szabad az őrsekváltás ez ünnepélyes pillanatában az egyetem háláját tolmácsolnom.

Tekintetes Egyetemi Tanács!

Mélyen tisztelt Ünnepi Közgyűlés!

Amikor egy évvel ezelőtt a lelépő rektor úr ezt a széket elfoglalta, az orvosi tudás és hivatás kérdéséről beszélt, azt a kor és a nemzeti élet szempontjából világítva meg.

Ehhez a gondolatkörhöz szeretném kapcsolni én is mai székfoglalómat. Nem ugyan az emberi szervezet, a faj és a betegség kérdéseit vizsgálva, hanem az emberi szellemét, különösen nemzeti vonatkozásban.

Ha ily módon már a harmadik esztendőben a nemzeti lét nagy problémái foglalkoztatják a széki-eket elfoglaló rektorokat, ez magában is elárulja, mennyire homloktérbe került napjaink lelki vajúdásában ez a kérdés, és hogy a Pázmány Péter-egyetem mennyire hivatásának érzi, hogy éppen e ponton irányító szavát hallassa.

Egy emberöltő előtt még hittek az emberiség szükségszerű haladásában (progressziójában). Spengler, a világháború és annak következményei azonban azóta valóságos kultúrdefaitizmust juttattak uralomra. Mindenfelé csak hanyatlásról, a modern európai kultúra közeli bukásának veszedelméről hallunk és olvasunk. Szociológusok, filozófusok, történetbúvárok, biológusok egyhangúan állapítják meg a szörnyű válságot, amelybe az emberiség belekerült. Míg ők elméleti alapon keresik a baj okait és a kivezető utat, államférfiak gyakorlati eszközökkel kísérleteznek a beteg társadalom gyógyításával. A jelszó nem is anynyira a továbbépítés, hanem az újraépítés, amely

igen sokak véleménye szerint a réginek lebontását követeli meg.

Ebben a szellemi irányvesztésben, amikor mai tudásunk alapjain a továbbépítés lehetőségét kétségbevonják, jó adag kishitűség működik közre. Az a nagy szellemi munka, amelyet az előző nemzedékek szorgalma és elmélyedése, századok számban mindig gyarapodó nagy gondolkodóinak rendszerezése végzett, a szellem világát mégis csak hatalmas arányokban vitte előbbre és olyan kereteket adott gondolkodásunknak, amelyek a továbbépítésben mindinkább megóvhatnak a kisiklásoktól és a rendszerezések tökéletesítésével megkönnyíthetik a konstruktív munkát.

Vajjon a tudásnak ezen a nagy erőfeszítéssel elért magaslatán az ember miért szédült meg? A mélységek miatt, amelyekbe a magaslatról lepillanthat, vesztette talán el egyensúlyérzékét? Beszélnek az ember ítélőképességének megfogyatkozásáról, a kritikai érzék hanyatlásáról, hogy az ember a tudással visszaélt, okolják a bajért gondolkodásunk elmaterializálódását, a technika elburjánzását és vannak jámborok, akik azt hiszik, hogy a tudományos eredmények korlátozása, vagy a technikai haladás lebontása hozhatná meg a gyógyulást. Mintha azt, amit egyszer elértünk, lehetne meg nem történté tenni és vissza csinálni.

Ámbár a felhozott vádokban sok igazság is van, bennük a baj egy-egy kiragadott tényezőjét ismerték fel. Mélyebben járnak azok, akik — mint Huizinga, Ortega, Carel — a mai elspecializálódást kárhóztatják, amely a magasabb összefüggéseket elhanyagolja és végeredményben az egész megbonthatatlan egy-

ségét szem elől téveszti. Tudományos kutatásunk beleesett abba a hibába, hogy a részt önmagában nézi, mintha független volna a vele vonatkozásban álló többi tényezőtől. Ez a szűklátókörű eljárás az élet valóságától elvonatkozott mesterembereket nevel. Eredményekre vezet, amelyek pontosak lehetnek az illető rész törvényszerűen lezajló jelenségeire, de amelyekből hiányzik a tudós bölcsesége, az a belátás, hogy az élet kimeríthetetlen sokféleségében a jelenségek nem zajlanak le olyan elszigetelt módon, mint a kísérleti laboratóriumban, hanem állandóan mindenfelől idegen behatásoknak vannak alávetve.

Ha a természettudós részéről jogosult a panasz, ha a lelépő rektor úr mult évi székfoglalójában azt volt kénytelen megállapítani, hogy „az új fogalmak hatalmas új munkatereket nyitottak meg, amelyeken serényen folyik a kutatás anélkül, hogy ez a munka ezideig a kor szellemét a bölcselkedés terére követné“, mit szóljon akkor a szellemtudományok művelője, akinek tudománya a szélesebb rétegek előtt ma nem népszerű, aki nem tud olyan kézzelfogható fölfedezésekről beszámolni, mint a biológus vagy a kémikus és nem szerkeszthet évenként tökéletesebb típusú gépeket. Az ő tudománya és egyben némileg más szerkezetű lelkisége ma általában mostoha elbánásban részesül.

Az emberi lelkület betegségeinek okát, az elme végzetes mulasztását ezzel kapcsolatban kell keresnünk. A tudomány egy, amint azt a régi egyetemi gondolat hirdeti, és a szellemi és a természettudományt egymástól kínai fallal elválasztani, amely a másik terület áttekintését elzárja, nem lehet és nem szabad.

Ismét a múlt évi rektori székfoglaló szavaihoz kapcsolódom, idézve azt a megállapítását, hogy „a legújabb irodalom termékein már át-átcsillan a bölcseledés vágya, amely az élet egységes magyarázatát keresi“.

Ehhez a historikusnak is van szava, aki az elmúlt, a letűnt életet vizsgálja, hogy képét felújíthassa. Bizonyos, hogy ő a kérdésnek nem biológiai oldalát nézi, hanem a szellemi, de az ő munkájának középpontjában is éppen úgy egyedül az ember áll, mint akár az orvoséban.

Ember és világa. Test, lélek és szellem. Akár abból a szempontból nézzük a kérdést, hogy az embert az őt környező természet határozza meg, akár abból, hogy ez a környezet csak az emberben lejátszódó folyamatokban ölti föl általunk ismert alakját, ember és külvilág, test, lélek és szellem egymástól el nem választhatók. Élet nincs anélkül, hogy az élő az őt körülvevő külvilágról magának képet ne alkosson. Ehhez a képhez hozzátartozik a saját maga ismerete is: testi és lelki ismerete. Lelkiek alatt érte itt nemcsak a fiziológiai alkat meghatározta adottságokat: a hajlamokat, jellemvonásokat és képességeket, hanem mindazt az ismeretet, gondolkodási és életformát is, melynek az illető birtokába jutott. Ennek a lelkeségnek különálló része a szellem, az öröklött lelki diszpozíció mellett az, amit a lélek a külvilágtól kapott: értelmi jelentéstartalmak és gondolkodási és életformák, amelyeknek önálló életük és fejlődésük van.

A szellemi tevékenység az egyes ember életjelensége. Minden szellemi tevékenységnek alapja valami élmény. A szellem tehát alapjában szubjektív.

Ugyanaz az élmény különböző egyének lelkében különböző színeződést kap. De a közösségnek vannak közös élményei is, amelyek az egyéni színeződés különbségei felett az élet valamilyen azonos értékelésére vezetnek, elvont eredményt szűrnek le, amely már nem tapad a szubjektumhoz, hanem tőle elszakadva önállóan van és a maga külön életét éli. A szellemnek ez az önálló élete bekövetkezik, mihelyest a jelentéstartalom elválik az élménytől, tehát élményfölötti lesz és vagy külsőleg is alakot ölt, például műalkotásban, vagy meg nem fogható szabályossággá lesz, például a népi szokásokban.

Az alkotó szellemtől elvált tartalom, vagy forma a fölfogó lelkek egész sorához jut el és részükről bizonyos átalakuláson megy át. Új szellemi tevékenység hozzájárulásával tovább alakul. Képletesen azt mondhatnók, hogy nemcsak visszhangot kelt, hanem ennek a visszhangnak is megvannak a visszhangjai. Belekerül az emberek játékába, változatos ide-oda-hányódásban alakul vagy merevedik. Mentül szélesebb körben kelt visszhangot, mentül több lélek fogja fel, annál határozottabb formát ölt s ez a forma annál maradandóbb lesz. Mentől többen járulnak hozzá alakításához, annál hajlékonyabb, annál fejlődőképesebb lesz, annál elevenebb az élete.

A szellemnek ez az élete tulajdonképen szociális tevékenység s így — bármennyire az alkotó alanyokban gyökeredzik is —, kollektív termék. Terjedése, változásai csak társadalmi összefüggéssel képzelhetők el. Így él a nyelv, mindig módosulva, új szavakat és kifejezéseket alkotva, régiek jelentését megváltoztatva. Így fejlődnek a szokások, az erkölcs.

A szellemi élet tehát elsősorban csoportjelenség: társadalmi rétegek közszelleme, vagy tágabb értelemben nemzeti szellem, időbeli elhatároltságában kor-szellem. Ámbár alakulásának folyamatai mindig az egyénben zajlanak le, életében és fejlődésében ez a szellem az egyén felett áll. Az egyén benne él és szellemileg éppúgy általa determinálódik, mint ahogy fizikailag sejtjeinek funkcionális sajátságai határozzák meg. A szellem tehát éppen olyan csoportalkotó tényező, mint a fizikumban rejlő funkcionális saját-ságok átöröklése. A szellemi csoportképződés szabaddb fejlődési lehetőségekkel párhuzamba állítható a fajival. Egyik sem vezet változatlan zárt formákhoz. A fajoknak is megvan az alakulásuk. A szellemnél ez az alakulás szemmel láthatóbb és többnyire gyorsabb.

Ennek a különbségnek a magyarázata, hogy a fizikai sajátságok átöröklése kötve van az anyaghoz, abban benne rejlik; a szellemi anyagfölötti, függetlenült a szubjektumtól, csak előzményeiben determinált, tehát szabadabban működő.

A szellemi örökséget az utód nem készen kapja, hanem fokozatos, hosszú és fáradságos munkával sajátítja el. Szellemisségét mindenki saját erejéből kénytelen újra kialakítani. Ez a munka, ámbár alapjaiban receptív, lényegében maga is alkotó. Az objektív szellem a fölfogó ifjú lelkében ismét szubjektív lesz és, — ha még annyira ragaszkodik is az átvett formákhoz —, különösen önállóbb lelkeken át módosulva adódik tovább. Ezt a mozgékony-ságát ellensúlyozza bizonyos merevítő törekvés, amely nem az egyénből indul ki, hanem a közösség tevékenységének eredménye. A szellem alakulását a társa-

dalmi viszonzosság köti meg, amely a szubjektív vonások mellett általánosságukban a régi formák változatlan megőrzésére törekszik.

Nagy gondolkodók úgy határozták meg a szellemi átöröklés folyamatát, hogy az ifjúságnak a szellemi tulajdon megszerzésében át kell élnie az emberiség egész történetét, mert az élő ember mindannak birtokában van, ami hosszú évezredek életéből kiteljesedett.

Nehéz talán ezt a gondolatot elfogadni. Pedig minden gondolatunkból, és nemcsak a gondolatból, hanem minden érzésükből, sőt egyszerű anyagi cselekedetükből is, a módból, ahogyan egy eszközt használunk, az érzésből, amellyel a bennünket érő impulzusokra reagálunk, a formából, ahogyan hozánk érkező gondolatokat felfogunk és újakká összekapcsolunk, letűnt évezredek életének megszámlálhatatlan emléke csendül ki. Csak azért nem halljuk a kései visszhangot, mert nem figyelünk rá, mert a multat annyira földolgoztuk magunkban, hogy az teljesen énünkbe olvadt. Szomorú is volna, ha cselekvéseink közt ki akarnók analizálni, hogy mely mozzanat milyen kornak milyen rezdüléseit visszhangozza. Ez az öntudatlanság azonban nem változtat a tényen, hogy belőlük nemcsak vérbeli őseink egyéni sajátságai ütköznek ki, hanem szellemi elődeink gondolatvilága és gondolatmódja beszél hasonló örökségű embertársainkhoz.

Az örökség pedig száll apáról fiúra, tanítóról tanítványra, nemzedékről nemzedékre, népről népre. Száll és terjed nemcsak időben, hanem térben is. Ez a szellem élete, amely iskolán át, vagy iskola nélkül is utat tör magának, a különbség csak az,

hogy az iskolán át ez tudatosítva történik, az átörökítés tehát — ha az iskola föladatát teljesíti —, megkönnyítve, gyorsabban és rendszeresebben, az iskola segítségével nélkül tétován és tapogatózva megy végbe.

Végeredményben minden korban az a szemlélet, ahogyan a világot nézzük. Ez alapján egységes. Egységét az a rendszer adja meg, amelybe tudásunkat összefoglaljuk s amely a továbbiakban az újabb szellemi tények földolgozását és beillesztését a rendszerbe megkönnyíti. A rendszer alapvető vonásai adják meg a szellemnek jellemző sajátosságait.

Ez az a pont, amelyen a modern gondolkodás kóros tünetei leginkább szembeszöknek. Korunk kaoszát a sok új részeredmény okozza, amelyek fölött az áttekintést elveszítettük. Sokat tanultunk, de a tanultak fölött az újért való nagy versenyben nem volt időnk elmélyedni, különböző kapcsolatait kiépíteni és rendszerbe foglalni, hogy az egyoldalú szakember s a hétköznapi munka gondolkodó embere is a rendszer egyszerűségével a részeken fölül az egészet is megérthesse. Kultúránkat részekre parceláztuk, s ezzel elveszítettük benne a tájékozódást. Mert a kultúra nem fölhalmozott részletek ismerete, hanem az eligazodás képessége a rendszerben, amely egybefoglalja az összefüggéseket; vérrévált, már öntudatlanul is aktív tudás és meggyőződés, amely minden megértésnek és ítéletnek egyedüli záloga.

Igaz, hogy a kultúra nem abszolút, a szellemmel az is folyton változik, tulajdonképen a szellemnek abban az időpontban öltött alakja. De azért szellemiségünknek mégis az a foglalatja. Nélküle elveszítjük szellemi tájékozódásunkat, lemondunk

emberi mivoltunk lényegéről és céljaink kitűzésének iránytűjéről. Ebből az útvesztőből tehát ki kell jutnunk.

De nem a kultúrát félredobva. A kultúrát félredobni a lemondást jelentené a szellemi életről, visszatérést az ősember vad állapotához, — ha ez egyáltalán lehetséges volna. Nem a kultúra lebontására, hanem egyensúlyának helyreállítására van szükség. Amint a testben a reakció parányi plusza, vagy mínusza okozza a kóros folyamatokat, úgy a szellemi életben is az egység és egyensúly minden megbontása válságot idéz elő. A test sejtjeinek megvan az a képességük, hogy megfelelő reakcióval a megbontott egyensúly helyreállítását munkálják. A társadalmi szervezetben ez a kiegyensúlyozás szellemi föladat és hordozója az egyén. A szellemben felgyülemlett mérgező anyagoknak eltávolítása — éppúgy, mint a testben a sejt útján, — csak az egyes emberen át történhetik.

Minden társadalom, következésképp minden nemzet is a regeneráló szellemi folyamatot csak a maga módja szerint indíthatja meg. A saját szellemének megfelelően, amiben nemcsak kultúrája, hanem még inkább szűkebb értelemben vett nemzeti szelleme a döntő tényező, azok az alapvető formák, amelyek szerint gondolkodása és élete alakult, amelyekben több szubjektív elem őrződött meg, mint az értelmi jelentéstartalmak objektívebb rendszerében.

A szellem még legnagyobb megrázkódtatásainak idejében sem változik meg egészében s az illető társadalom szellemi alkatán még a legerőszakosabb mozgalmakkal is csak bizonyos pontokon tud változtatni, érintetlenül hagyva a szellem többi területeit.

A francia forradalom kétségtelenül az európai népek gondolkodásának leggyökeresebb forradalma volt és az ország társadalmát alapjaiban fölforgatta, de a francia szellem a legtöbb téren a forradalom ellenére is nyugodtan tovább fejlődött régi alapjain; azokkal a közösséget korántsem tagadta meg. Különösen nem változott meg a szűkebb értelemben vett nemzeti szellem. Jellemző alapjául megmaradt erős intellektuális érzéke, kiélezett racionalizmusa.

A szellemnek, tehát minden szellemiségnek, különböző mélységei vannak. Az, amely könnyebben szemlélhető, az objektív része, a kultúra. Ez az, ami különösen korunk lázasan kutató világában állandóan és minden oldalról folytonos sűrű változásnak van alávetve. Jellege, stílusa akkor változik, ha rendszerezése gyökereiben új alapokra tolódik át. Ha ez végeredményben forradalmat jelent is, mint folyamat nem erőszakos, hanem lassú, fokenként az egész rendszert átalakító. A szellem eleven életéből következik a folytonos változás, amely éppen olyan csendesen és észrevétlenül történik, akárcsak a test megújódása.

De emellett van a szellemiségnek egy mélyebben fekvő rétege is, amely — ámbár szintén nem változatlan — legalább is állandóbb és nem annyira jelentéstartalmakon, mint inkább a formákon nyugszik, amelyeken át az ember szemlélete történik. Ezek a formák a jelentéstartalomnak alakulásával nem változnak meg szükségszerűleg, a szubjektumokkal erősebben összefonódtak, a társadalmi csoportok szellemiségének tehát állandóbb pillérei.

Bizonyos körülmények közt szinte szabályszerűen meghatározott asszociációkra vezetnek, a

következtetést egy bizonyos irányba hajtják, tehát szellemi megkötöttséget jelentenek. Ebben a formalakításban eleven élménysorozatok játszanak közre. A megmerevedő formák az élet legmélyebb tartalmai körül alakulnak ki. Az élet célja, értéke, mikéntje körüli tapasztalatokból szűrődnek le és generációk újra és újra átélt élményeiből alakulnak.

A szellemi tényezők e két csoportja közt azonban csak mint kategóriák közt tehetünk különbséget; az életben a kultúra és a nemzeti jelleg el nem választhatók, nem működnek külön. A kultúra objektív tényezőit a nemzeti jelleg, emezt meg a kultúra alakítja.

Ha a szellem egyensúlya megbomlik, a vitális érdekek, az átszármazott kultúra s a kialakult nemzeti jelleg kiegyenlítésére van szükség, nem egyiknek vagy másiknak egyoldalú túlsúlyra emelésére. Az egyensúly megbomlása, az egésznek betegsége csak valamely speciális rész túltengésének vagy elsorvasadásának következménye. S a nagy rendellenességeket nem a könnyen változó részekben beálló bajok okozzák. A szellem kutatójának tehát arra kell irányítania figyelmét, ami állandóbb, ami formában merevebb. Az objektív szellem konkrét formában testet öltött része itt kevésbé jön tekintetbe, a szubjektívból inkább az, ami szinte szabályszerű ismétlődésekben nyilvánul s így mint forma valósággal objektiválódott.

A szellem életéből következik, hogy a társadalomalakító tényezők közt a szellemiségnek jelentősebb szerepe van, mint a fajiságnak. Azonos szellemiség szoros egységbe fűzhet különböző fajtákat, de

a különböző szellemiség ugyanazon fajta egyes csoportjait éles ellentétbe állíthatja egymással.

A szellem e tekintetben többet jelent a fajiságnál és nyelvnél, mert a közösség alakulásához annak bizonyos fokú öntudatraébredésre van szükség, ezt az öntudatot és a közösség célkitűzését pedig csak közös szellem adhatja meg.

*

Mai székfoglalóm szűkreszabott keretei között nem foglalkozhatom a nemzeti szellem számrétű szövevényének kibogozásával, de szeretnék rámutatni nemzeti szellemünk egy-két alapvető vonására, nem a konstitucionális eredetűekre, hanem az élményben gyökerezőkre, a történeti adottságokra, amelyek a szemléletnek bizonyos szabályszerű pályákat és gondolkodási formákat munkáltak ki.

Mindenekelőtt azt szeretném hangsúlyozni, hogy egészen elhibázott nemzeti szellemünk uralkodó tényezőit a pogányságban, annak akár finn-ugor, akár török elemeiben keresni. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ősi műveltségünk nem hagyott maga után ma is ható mély nyomokat, hogy különösen a nemzeti jelleg alakításában nincs fundamentális jelentősége, csak azt, hogy a világban való elhelyezkedésünkről alkotott felfogásunkat nem ennek a kornak szemléletéből örököltük. Ez szentistváni alkotás.

Szent István művével a pogány szellem elvesztette értelmi tartalmát. Reformja a magyarság nagy lelki forradalma volt. Ami azóta van, mind azon a megújuláson alapszik, amin a nemzet akkor átment. Nemcsak a pogányság szinte egész szemléletével és lelki beállítottságával, az egész élet átalakult. A ka-

landozó harcosét új hősideál váltotta fel. Az élet más tartalmat nyert, a munka megbecsülése a társadalmi elrendeződést is új alapokra fektette. A régi hilben gyökerező szokások az új rendben jelentésüket és értéküket veszítették és csak elszigetelten, megbújva üzték még tovább titkos játékaikat. Megmerevedve, babonák alakjában lappangnak ma is; részei ugyan a nemzeti szellemnek, de az élet kiveszett belőlük, fejlődésképtelenné váltak.

Hogy ez a szentistváni mű nem volt egyedül a szent király kezdeménye, hanem létrehozásán az egész nemzet közreműködött, azt véres harcok és hosszú eszmei küzdelmek tanúsítják. Az átalakulás csak jóval Szent István után fejeződött be, de épp oly bizonyos, hogy jóval Szent István előtt a nép tömegeiben már megkezdődött és főleg a letelepedésre hajlamos, már földet művelő elemek soraiban készült elő.

A régi keleti steppe-kultúra kereteibe befészkelődött nyugati keresztény műveltség a földhöz ragaszkodó, békés életre vágyó, letelepült, származására főleg finn-ugor lakosságban visszhangra találva, kezdte szétfeszíteni a régi kereteket. Szent István genijére hárult, hogy a széteső formát széttörve, helyébe hatalmi szóval a keresztény világrend új formáját iktassa be. A XI. század végére ez az átalakulás tökéletesen be volt fejezve. Szent László Magyarországnak már nem volt lelki közössége a steppe népeivel. A magyarság a nyugateurópai gondolkozás és érzésvilág egész tartalmi és értékrendszerét átvette és azóta ebben a formavilágban olvadt fel, annak minden rezdülését vele együtt élve át. A XIII. században betelepült kunok lelkiségét már

éppoly kevésbé értette meg, mint egykor a keleti népek az övét, s a keleti szellem betörését minden királyi pártfogás ellenében oly mély keresztény mozgalommal utasította vissza, amelynek időszakát a magyar szentek második korszakának nevezhetjük. A továbbépítés tehát semmiképen sem történhetik a pogány emlékek sokszor csak képzelt romjain.

A szentistváni alapvetésnek sokfelé elágazódó következményei voltak. Az ezredik év körül nemcsak Magyarországgal gyarapodott a nyugati keresztény világ. Ugyanakkor északi szomszédaink, távolabb pedig a skandináv államok tolják ki kelet és észak felé a világ határait. De itt megállt a terjeszkedés. Keleten és délen egy más szellemiség, a sokkal merevebb keleti ortodoxia rendezkedett be. Így Magyarország előrsnek a határszélre jutott, előrsnek sokkal inkább, mint a többi határnép, mert abba a vonalba esett, ahol a steppe-jelleg a mai Dél-Oroszországon át benyúlt a Nagy-Alföldre. Különleges helyzetében tehát nem is annyira a keleti kereszténységgel, mint inkább a pusztai lovasnépek támadó áradatával, amely elől ide menekült, került szembe. Testtel, lélekkel csatlakozva a nyugati életformához, ennek a világnak védelme a legveszélyeztetettebb ponton lett hivatásává.

A magyar történetet alig ismerő nyugati népek is tudják, hogy a félhold ellen mi védelmeztük Európát. Michelet ezt lendületes kifejezésekben elismerte. De hogy mit tett e téren a magyar a török megjelenése előtt, arról nem vesznek tudomást. Tudnak valamit a mongolokról, de hogy őket megelőzőleg mit vészelt a magyarság besenyők, uzok és kunok, a mongolok után a tatárok ellen, arról halvány

sejtelmük sincs. Pedig csak a XIII. század pápai bulláit kellene forgatniok, hogy megtalálják bennük a magyar királyok „athleta Christi” címzését, amely korban megelőzője és értelemben egyenértéke a humanista kor „clipaeus, murus, antemurale, propugnaculum Christianitatis” kifejezésének. Nehéz és hálátlan föladat volt ez, mert a nyugati kereszténység ez életbevágó problémájának megoldása egyedül Magyarországra hárult, amely a megvédettek részéről, akiket nem fenyegetett közvetlen veszedelem, támogatásra alig számíthatott.

Hivatása így a magyarságot továbbra is a katonanemzet kereteiben tartotta. Nyugaton is úgy gondolkoztak, hogy a keresztény világra az a szerencsés megoldás, hogy Magyarország népének zordabb erkölceivel a hitnek védője legyen.

Ilyen adottságok közt a honvédelmi érdek állott a legelső sorban. Birtokrend és társadalom ehhez igazodott. A Nyugat felől érvényesülő intellektuális tényezők terjedését ez némileg gátolta és lassította. Velük szemben az affektusnak, az indulatnak, a régi élet e fontos motorikus erejének, nagyobb szerepe maradt. Ezzel azonban nem azt akarom mondani, hogy a műveltség iránt őseink nem voltak fogékonnyak. A XV. század magyar műveltsége a nyugati mögött alig maradt vissza; s ha az affektusnak a magyarság életében később is fontos szerepe maradt, ez nem annyira a középkorból, mint a török idők viszonyaiból magyarázható.

A védőbástya-szerepből folyt, hogy minden erőt a honvédelemre kellett beállítani, minden egyéb tehát bizonyos fokig elhanyagolható volt. Hatalom és jog katonai teljesítményekhez volt kötve. Amint népi

alakulásunk idején a hadhoz csatlakozók faji és nyelvi hovatarozásával nem törődtek, s a nagycsaládba is lehetséges volt fajilag idegen elemek fölvétele, később is örömmel fogadták az idegent, aki ennek a védelmi harcos szellemnek a szolgálatába állt. Ez volt akkor az asszimilálódás útja. Így lett Hunyadi, az oláh menekült fia, szellemében egészen magyarrá, magyar templomok építőjévé és mecénásává, az akkor divatos humanista műveltség osztályosává.

A harc volt az élet célja, nem l'art pour l'art, hanem a szent földadat teljesítésének szolgálatában. S ez a szemlélet csak akkor halványult el, illetve akkor jutott válságba, amikor a Habsburgok nyugati politikája kiélése elé leküzdhetetlen akadályokat gördített. Az a türelem, amelyet az uralkodó család nyugati érdekei a hódító törökkel szemben a nemzetre kényszerítettek, itt megértésre nem találhatott. Az átöröklött szellem minden törekvésével és meggyőződésével, egész erkölcsi világrendünkkel ellentétben állott ez a kényszerű tétlenség a földünkön befészkelődött, népünkre nehezedő törökkel szemben. A nyugati államférfiak és hadvezérek ezt nem értették, de megértette a származására horvát Zrínyi, aki ennek a szellemnek prominens kifejezője lett magyar époszával és magyar nyelven írt hadtudományi munkáival.

Keresztény vallásosság és önfeláldozó harcos életmód voltak annak a nemzeti szellemnek alapvető vonásai, amelynek Nyugat-Európa a szellemi és anyagi tőkegyűjtés nyugalmas századait köszönhet.

Ellenségeink mégis ennek a kornak az áldozatait és értékeit szeretik leszólni és azt állítják, hogy nem

volt nemzeti érzésünk, sem nemzeti célkitűzésünk, hogy az csak egyetemes keresztény tartalom volt, amelyet az egyház tűzött ki elénk, hogy a nemzeti Magyarország csak a XIX. században született meg. E vádakkal szemben a mult évi zürichi nemzetközi történettudományi kongresszuson tartott előadásomban rámutattam arra a heves nemzeti érzésre, amely a Szent István halálát követő évtizedek harcaiból, — nemcsak a források szövegéből, hanem a tényekből is lépten-nyomon kicsendül, amely föllángol a XII. század görög harcaiban, kifejezésre jut a szeparisztikus törekvéseket eláruló német lovagrend kiűzésében, avagy érvényesül Kálmán királynak az izmaelita töredék beolvasztására irányuló törvényében. De hogy az újabb időkben is hozzak föl valamit, ennek a szenvedélyes nemzeti érzésnek köszönhetjük, hogy a XVI. század török harcaiban a Nyugat és Kelet összeütköző hadvezérei és basái egymásközti levelezésükben a magyar szót voltak kénytelenek használni.

Mindebben a tudatos állásfoglalásban nemcsak az idegentől való elkülönzés törekvése nyilvánult meg, hanem a belső egység erős érzése is, amelyet eredetében visszakísérhetünk a steppéig. Finn-ugorok, ogur-törökök és belsőázsiaiak az őshazában sem érezték magukat alakulásukban különállóknak vagy ellentétes érdekűeknek. A lovasnomád életmódban a szociális képződmény minden fokán, a nagy családtól a törzsig — az egyén szabadságát fönntartva —, az önkéntes alárendelődés természetes és józan hajlama és a vállalt felsőbbség tekintélyének spontán elismerése voltak a társadalom hatalmas fönntartó erői. Nem a fajiság alakította a népi egységeket,

amelyeknek nyelvi akadályaik sem voltak, hanem az egységes célkitűzés, az azonos szellem. A faji keveredés a szociális rétegződés minden fokán lehetséges volt. A nyelvre különböző csoportok eltanulták egymás nyelvét. Egységük a közös célkitűzésben jutott kifejezésre, melynek letéteményese a fejedlem volt.

A magyar nemzet akkor született meg, amikor a fajra és nyelvre különböző — valószínűleg önmagukban is már kevert — törzsek Árpádot közös fejedelmüknek választották. Ez a tény tudatossá tette ez egységet, a közös érdeket és célkitűzést. De mint ösztön ez az egység már megvolt akkor is, amikor Levédiában a Nyék-törzs feje elhatározásainak a többi törzs is alávetette magát. Kabarok és besenyő csoportok csatlakozásuk pillanatától már szervesen beilleszkedtek az új nemzettelbe és földadták régi kapcsolataikat. Az ilyesmi őszinte elhatározás volt és a honfoglalók rövid idő alatt kialakult nyelvi egysége is tanúságot tesz a gyors összeolvadásról. A katonai szervezet s a tekintélyi elv nem is engedtek meg más lehetőséget. Aki nem illeszkedett be, kiválhatott, de azzal ellenséggé lett. A nemzeti lét legfőbb összetevői: az egység erős érzete, a tudatos közös célkitűzés és a szigorú szervezet tehát már a királyság előtti magyarságnál is megvoltak és történetünk kimagasló eseményeiben kedvezőtlen körülmények közt is érvényesültek.

A nyugati kereszténység védőbástyájának szerepében a nemzetté alakulás folyamata ősi sajátságainak továbbra is mély értelme maradt. Szent István óta a tekintély a királyban összpontosult; az alsóbb egységekben viszont a Dei gratia királyság javára el-

halványult. A XIII. század nagy társadalmi küzdelmében a serviensek a helyi birtokos hatalmasságokkal szemben a király felé fordultak, vele való kapcsolatukat védelmezték s a hűbériség bomlasztó törekvéseit a közjogi elv kihangsúlyozásával ellensúlyozták. És ha a királyi hatalom lehanyatlásával a hűbériség erősebben tört előre, a csoportosulás a hatalmasok körül a régi szokások szerinti enyhébb formákban megint önkéntes alárendelődéssel történt, a szembeszegülés a hatalmaskodással pedig a közjogi elv alapján álló köznemességtől indult ki. Az ő érzésvilágából fakadtak az egység jegyében a nagy célkitűzések, a köznemesek gátolták meg a területiális bomlást.

A védőbástya-szerep nemzetünket különösen a Kelettől választotta el, de nemzeti fejlődésünknek majdnem ugyanolyan fontosságú tényezője állásfoglalásunk nyugat felé. Szabadságszeretetünknek szokták ezt nevezni; a szabadság kifejezése helyett azonban helyesebb a nemzeti függetlenségé. A köztudatban úgy él ez, mintha a Mohács óta lefolyt századokban mindent elnyomó egyoldalúsággal érvényesült volna. Téves volna mégis ezt a fejlődést kizárólag a Mohács utáni viszonyokban keresni. Erre a korszakra a magyar jellemben a „lázas és önfeláldozás“ antinómiáját emlegetik. Azt hiszem azonban, nem csalódom, ha ennek keletkezését mélyebben keresem, és ha az erre vezető élménysorozatokhoz hasonlókat Magyarország szomszédainál is megtalálom.

Nagy Károly rendszerének átvétele után Kelet-Európa határát a nyugati egyház kiterjedése vonta meg. Az 1000 körül kibővült nyugati kultúrának

azonban volt egy nagy időbeli színvonalkülönbsége. Az új keresztény országok nemcsak a kereszténységben, hanem a kultúra értelmi tartalmának átvételében is messze elmaradtak a nyugatiak mögött. Eszmeviláguk sem fejlődött ugyanabban a mértékben a nyugati kultúra alapjaiból, mint amazoké. Az időbeli és a színvonalkülönbség a korábbi keleti határvonal szélországainak alkalmat adott, hogy a műveltségben újonc szomszédaik gazdasági elmaradottságát a maguk javára fordítsák, gazdasági életüket vezetésük alá fogják s a városi életet, kereskedelmet, majd az ipart is részben kezükbe kerítsék.

Ezzel a nyugati kultúra területén egy belső elválasztódás indult meg, amely az anyagi fejlődés s az urbánus életforma előnyeitől ezeket a népeket nagyrészt megfosztotta. Ez az oka, hogy a nyugati kereszténység két része közt a gazdasági és szociális alakulásban lényegesen eltérő volt a fejlődés. Velence, Bécs, Lipcse és Lübeck széleskörű kiváltságaikkal éles vonalat vágtak Európa térképébe és a keletre eső területeket századokkal az idegen világ-részek gyarmatosításának megindulása előtt, már tényleg gyarmati függésbe szorították. E városok nagysága, a mögöttes országrészek hatalma ebből a kapcsolatból származott, amelyet a középkori gazdasági formák bomlása után is, változott alakban fenn tartani törekedtek, átadva a régi politika célkitűzéseit jogutódaiknak, az ott keletkezett modern államoknak.

A gyarmatosok — eltekintve a német lovagrend működésétől, amely államjogi alapokon tudatos népi terjeszkedésre törekedett, és a cseh, morva és sziléziai területtől, ahol a városi elem túlsúlyba került —

tulajdonképpen nem földszerzésre törekedtek, hanem piacokat szereztek anyaországuknak, régi hazájuk faktorai voltak s csak iparuk megerősödése után léptek ki bizonyos fokig ebből a keretből. Akkor is csak egyoldalú irányban illeszkedtek a vendégállam szervezetébe, tehát nem eresztették gyökereiket mélyebben a talajba. A honvédelmi kötelezettséget is, — amelynek ezekben az országokban hasonlíthatatlanul mélyrehatóbb jelentősége volt, mint Nyugaton —, csak szűk keretek közt teljesítették, még azt is zsoldosokra hárítva. Minden életnyilvánulásuk a gazdasági célkitűzésen fordulván meg, nem tudtak sem asszimilálódni, sem maguknak külön életteret alakítani.

A földrajzi adottságokból származó helyzet természetességét megrontották a kiváltságok kényszerű rendszabályai, amelyek az egyoldalúan és önkényesen megszabott határvonalon innen és túl az életet más formák közé szorították, a keleti felet nemcsak gazdaságilag használva ki, hanem jogilag is másodrendű szolgáló tényezővé szorítva le. A nyugati szomszédok a határokontúli népeket sohasem államjogi, mindig csak piaci vagy legfeljebb végvidéki szempontból nézték. Ebből a színvakságból eredtek, — hogy egyebeket ne említsünk, — a Habsburgok ellentétei is a magyarsággal és teljes érzéketlenségük a törökök kiűzésének kérdésében.

Ez a különbségtétel mély sértődöttséget váltott ki a kiszolgáltatottakból. Az előørs szerepében is magukra hagyatva, méltánytalanul elhagyottaknak és megalázottaknak érezték magukat. Elég e részben IV. Bélának 1250-i IV. Ince pápához intézett levelére utalnunk, amelyben keserűen panaszozza fel, hogy a

francia királynak tengerentúli hadakozásra engedelmet ad, amikor Magyarország megsegítése a tatárok ellen Európa szempontjából sokkal fontosabb lenne.

A modern állami élet kifejlődésével, a merkantilizmus korában ez az ellentét még inkább kiéleződött. A nyugati államok gazdasági igényei akkor államjogi térre is átcúsztak. Az „önfeláldozás“ mellé így került a „lázas“ a megalázással szemben, mely csak terheket tudott a lenézett népekre rakni, de őket egyenrangú félnek elismerni nem volt hajlandó és hivatásuknak teljesítésében nem segítette.

Hogy ezek az élmények milyen mélyen hatottak, annak megvilágítására csak azt az egyet szeretném felemlíteni, hogy német városi polgárságunk megmagyarosodásának megindulása is ezzel kapcsolatos. Visszahatásként történt azzal a gazdasági elnyomással szemben, amely a XIX. század fordulóján már egész meztelenségében bontakozott ki az elnyomottak előtt. Amikor Ferenc császár az országgyűlések gazdasági kéréseit elutasította, ez a német polgárelem szemét is fölnyitotta. Akkor ébredt annak tudatára, hogy a magyarsággal él életközösségben és nem az elnyomó fajtestvérrel. A „lázas“ akkor őket is hatalmába kerítette s a lázadással együtt föllángolt az az „önfeláldozás“ is, amely addig hiányzott lelkökből, föllángolt szellemi, irodalmi téren, majd a szabadságharcban harci erényekben. Úgy fölolvadtak akkor a magyar szellemben, mint Szent István magyarjai a kereszténységben.

Nem akarom tovább folytatni elmélkedésemet. Mély nyomot hátrahagyó hosszú és folyton megisméltető élménysorozatok állították nálunk első sorba a szabadság gondolatát, mint az egész nemzet-

nek, a nagy egységnek a szabadságáét. Erős nemzeti öntudat, nem támadó éllel, de a maga álláspontjának tiszteletet követelve, az egység jelentőségének átérzésével termelték ki ezt a szemléletet, amely sokszor indíthatta a nemzetet önmarcangolásra és céltalan erőpazarlásra, de amely alapjában véve csak sok százados élmény lecsapódása volt.

Nem lehet azt mondani, hogy a nemzet szabadságának erős hangsúlyozottsága mellett az egyéni szabadság rosszul járt volna. A nomád kortól végig az egyén ritka cselekvési szabadságot élvezett a nemzetségi, hűbéri és rendi társadalmi alakulások keretein belül. Az emelkedés lehetőségei szinte korlátlanok voltak. A renaissancenak nálunk nem kellett jogaiba iktatnia az egyént. Gondoljunk csak arra, hogy a köznemesség a hűbéri intézmények nyomása ellenére is mennyire meg tudta őrizni viszonylagos függetlenségét és hogy a jobbágyság terheinek országos egyenlősítését Mária Terézia idejéig sem sikerült keresztülvinni, annyira erős volt a jobbágy ragaszkodása az átöröklött helyi szokáshoz. Individualizmusunk a parasztság alsó rétegeiben is közismert, sőt az egymásmellérendelődés, a nem felülről jövő összefogás képességének hiányába csap át. Nem kell tehát azon kétségbe esnünk, hogy hiányoznék belőlünk az a szabadság, amely a kultúra hajlékonyságának, fejlődésének elmaradhatatlan alapkövetelménye.

Ez alatt a szabadság alatt ugyan valami mást is értünk: a léleknek önmagában, a megkötöttségekkel szemben érvényesülő erejét. Maga a külső individuális kifejlődés lehetősége s az individuális törekvések

tiszteletben tartása azonban már magában véve is kedvez ennek a belső szabadságnak. Ha ennek van is lényeges gátlása, a gátló tényezőt csak abban a nemzeti jellemvonásunkban kereshetjük, hogy állásfoglalásunkban nagyobb szerepet játszik az affektus, mint az intellektus.

A spanyol Madariaga, mikor saját nemzeténél sokkal fokozottabb mértékben állapítja meg ezt a tulajdonságot, rámutatva annak káros következményeire is: kalandos gondolatfűzésére, módszertelenségére, a higgadt életbölcsség és az „esprit de suite” hiányára, amelynek következménye a folytonos újrajárási és a csodavárás, keserűen panaszolja föl, hogy ez milyen szertelen erőpazarlással jár.

Nekünk bizonyára nem szabad erőpazarlóknak lennünk. Ahhoz túlságosan sokat pazaroltunk a múltban. A lélek szabadsága önfegyelmezéstől függ és ennek az önfegyelmezésnek csak az intellektus és a kultúra lehet alapja. Ezeket tehát nem lehet sutba dobni, hanem éppen ezeket kell a károsan ható foglalkozások kiegyensúlyozására fölhasználnunk.

Annak az aránylag vékony rétegnek, amely hivatva van a nemzet életét irányítani, mert erősebb és szélesebbkörű szellemisége következtében is a logikai mérlegelésre alkalmasabb, de nem utolsósorban azért, mert a nemzeti szellem hagyományait legtökéletesebben őrzi, legszentebb kötelessége, hogy a szellemiség megbontott egyensúlyának helyreállítására az utat mutassa. Igazi kultúra és a nemzeti szellem fegyelmezett tisztelete adhatják csak meg a mély bölcsességet, ami ennek a föladatnak a teljesítéséhez szükséges.

Pázmány Péter, mikor ezt az egyetemet megalapította, ugyancsak egy vajúdó kor meghasonlott lelkivilágában, eltökélt akarattal nyúlt bele nemzete szellemi irányításába. Erős meggyőződéssel akart irányt mutatni s erre a célra a kultúra ápolását választotta eszközül, a legfelsőbb művelés eszközét teremtvé meg. Az azóta eltelt századokban az ő egyeteme nagyot fejlődött tudományban, célkitűzésben, a tudományos nemzeti munka megszervezésében, a szellemi élet irányítóinak kiválasztásában.

A mai sorsdöntő időkben mégis azt merném állítani, hogy bizonyos pontokon célkitűzésünk határozottabb kifejezésére van szükségünk, hogy élesebben kell azt a tudatot az egyetem gondjaira bízott ifjúságba plántálni, hogy ahogy az életet nem lehet részekre bontani, a tudomány is egy, s a nagy egység átértése nélkül sem a tudomány, sem az élet értékét felfogni nem tudjuk, és hogy ezek nélkül a földön alvajárók maradunk. Kultúránknak pedig őrizzük meg sajátos nemzeti jellegét, nem a megmerevedés, hanem a hajlékonyság irányában, amely nem emel a korszerű, természetes átalakulás elé gátakat, tehát nem is visz megrendítő forradalmakhoz. Ennek a célnak érdekében azonban múlhatatlanul szükséges, hogy az az ifjúság, amely az Alma Mater falait elhagyja, azzal a szent meggyőződéssel foglalja el helyét az életben, hogy ezt a magyar kultúrát mindnyájunknak egyenlően szent kötelességünk a társadalomba mentől jobban és mélyebben beplántálni, hogy az sokkal szélesebb rétegekben váljék a mainál sokkal tudatosabbá. Ezen az úton lehet elérni azt a lelki fegyelmezettséget és a szellemnek azt a belső szabadságát, amely minden nemzeti nagyság alapja.

Az új tanév küszöbén tehát az a hő óhajításom, hogy ez a nemzeti nagyság mielőbb valóra váljék s hogy eléréséhez egyetemünk s a róla kikerülő ifjúság mentől nagyobb odaadással és önfeláldozással járuljon hozzá.

Kiadásért felelős: Dr. Domanovszky Sándor.

32.528. — K. M. Egyetemi Nyomda Budapest. (F. Thiering Richárd.)

